

**СУЧАСНИЙ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ
ТЕРОРИЗМУ**

Стаття розкриває зміст цивілізаційного підходу до розуміння сутності тероризму, що є новизною в кримінальному праві.

Ключові слова: цивілізація, тероризм, геополітика, конфлікт, терористична організація.

Сучасний цивілізаційний підхід до розуміння сутності тероризму здійснюється через врахування особливостей різних цивілізацій у протидії тероризму. Саме на рівні конкретної цивілізації, на нашу думку, можливо найбільш ефективно протидіяти тероризму. Впровадивши цивілізаційний підхід до розуміння сутності тероризму в кримінальне законодавство, Україна зможе найбільш ефективно убезпечити себе від терористичної діяльності будь-якої терористичної організації чи терориста-одинака, оскільки необхідно враховувати той факт, що територія сучасної України певною мірою розділена між західною і слов'яно-православною цивілізаціями. Саме такий поділ України містить в собі найбільшу небезпеку і може породити терористичну активність різноманітних терористичних організацій, що знаходяться на зародковому етапі або в "режимі очікування". Вони почнуть діяти в тому випадку, коли випаде шанс почати свою активну терористичну діяльність.

Окремі аспекти цивілізаційного підходу до розуміння сутності тероризму в науці міжнародного права висвітлив у своїх працях відомий вітчизняний тероролог В. Антипенко, в політичній науці – відомий американський політолог та соціолог – С. Хантінгтон. Метою дослідження є вироблення нового цивілізаційного підходу в юридичній науці у розумінні сутності тероризму.

Найпопулярнішим тероризм є як засіб ведення різноманітними угрупованнями політичної боротьби (наприклад, Аль-Каїда). Він створює умови для досягнення таких результатів, які іншими тактичними засобами забезпечити неможливо. При цьому провал акції чи її невдача не тягнуть, як правило, значних втрат для терористів. Навпаки, вони сприяють поширенню, і навіть популяризації ідей терористів. На думку представників правоохоронної системи США,

тероризму сприяють такі фактори: впевненість терористів в результативності у випадках, коли метою терористичних акцій є отримання широкого розголосу; вірогідність уникнути смерті чи покарання терористів в будь-якому випадку, навіть у разі провалу акції; можливість визначити вірогідність повного чи часткового задоволення вимог терористами; співзвучність мети терористів з державною політикою певних країн та відповідність її інтересам певної частини населення [1].

Тероризм не є випадковим явищем. Він має глибоке історичне, етнотериторіальне та релігійне коріння. Мотиви прояву конкретної терористичної діяльності слід шукати в розумінні соціально-економічних та геополітичних обставин. Сучасний тероризм характеризується виходом за національні межі та змінами в напрямках його здійснення. Мова йде, перш за все, про зближення на основі спільної ненависті до "світового імперіалізму" так званого соціального тероризму і націоналістичного, який характерний для регіонів "третього світу". На думку директора Інституту стратегічних досліджень при Гарвардському університеті С. Хантінгтона, цивілізаційна ідентичність буде мати більш важливу роль в майбутньому і світ буде складатись значною мірою під впливом взаємодії семи чи восьми основних цивілізацій, які включають західну, конфуціанську, японську, ісламську, індуську, слов'яно-православну, латиноамериканську і, можливо, африканську. С. Хантінгтон зазначав, що в новітньому світі основним джерелом конфліктів буде вже не економіка і не ідеологія. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим фактором світової політики. Найбільш значні конфлікти майбутнього будуть відбуватись на так званих культурних кордонах, які розділяють ці цивілізації [2, с.35]. Тобто будь-які конфлікти будуть

в основному відбуватися саме на таких кордонах, а тому найбільш вірогідними терористичні акти будуть в цих регіонах, і відповідно, спецслужбам слід врахувати у своїй діяльності цей фактор. А оскільки територія сучасної України фактично розділена між західною і слов'яно-православною цивілізаціями (і в незначній частині – мусульманською), то наша держава не має права цього не врахувати.

Майбутній конфлікт цивілізацій – завершальна фаза еволюції глобальних конфліктів в сучасному світі. Протягом десь 150 років після Вестфальського миру, що сформував сучасну міжнародну систему, в західному ареалі конфлікти виникали в основному між державами, котрі прагнули розширити свій бюрократичний апарат, збільшити армії, зміцнити економічну міць, а головне – приєднати нові землі до своїх володінь. Як зазначає Хантінгтон у своїй праці, цей процес і породив нації-держави. Після Великої Французької революції основні лінії конфліктів стали не між правителями, а між націями. Ця модель збереглася протягом всього XIX ст. Її кінцем стала Перша Світова війна. В результаті російської Жовтневої революції 1917 р. і відповідної реакції на неї, конфлікт націй переріс в конфлікт ідеологій. Сторонами цього конфлікту спочатку були комунізм, нацизм і ліберальна демократія, а потім – комунізм і ліберальна демократія. Під час Холодної війни цей конфлікт вилився в боротьбу двох супердержав, жодна з яких не була нацією-державою в класичному європейському смислі. Це були ідеологічні супротивники [2, с.33-34].

Конфлікти між правителями, націями-державами і ідеологіями є головним чином конфліктами західної цивілізації. Із закінченням "холодної війни" закінчується і західна фаза розвитку міжнародної політики.

В центрі сучасної міжнародної політики є відносини між Заходом і Сходом. На новому етапі народи та уряди незахідних цивілізацій вже не виступають як об'єкти в західній колоніальній політиці, а нарівні із Заходом починають творити історію. Тобто нині існує на міжнародній арені як потужний Захід, так і не менш потужний Схід і вони будуть між собою конкурувати. В основному на кордонах між ними і виникатимуть конфлікти, в тому числі і терористичні. Оскільки крупномасштабних війн вже не буде, то багато питань будуть вирішуватися за

допомогою різноманітних терористичних організацій, які виступатимуть під різними гаслами, але виконуватимуть конкретні завдання конкретних замовників. Так, до речі, вже і відбувається (прикладом є так звана "Арабська весна").

В світі, котрий сформувався після закінчення "холодної війни", глобальна політика вперше в історії здобула багатополосний характер і одночасно стала враховувати взаємодію багатьох цивілізацій. Протягом всієї людської історії контакти між цивілізаціями мали епізодичний характер. З початку сучасної епохи (приблизно з 1500 року) глобальна політика існує в двох вимірах. Протягом більш 400 років національні держави Заходу – Англія, Франція, Іспанія, Австрія, Німеччина і інші держави – склали багатополосну міжнародну систему в рамках західної цивілізації, що взаємодіяли між собою, доповнювали одне одного, воювали між собою. В той же час західні нації здійснювали експансію, вели колоніальні війни, іншими способами здійснювали вплив на інші цивілізації. Результатом їх діяльності стало знищення мільйонів людей в цих регіонах і навіть знищення багатьох цивілізацій (прикладом є знищення цивілізації майя та ін.).

Під час "холодної війни" світ був поділений на "перший", "другий", "третій" і на два полюси глобальної політики. Група держав під керівництвом США вступила в суперництво ідеологічного, політичного, економічного, а іноді і військового характеру з групою держав під керівництвом СРСР. У значній мірі цей конфлікт розвивався на теренах "третього світу", що складався з держав найбільш і політично нестабільних, які нещодавно отримали незалежність і заявили про свою політику неприєднання [3, с.443].

Слід зазначити, що на сучасному етапі держави поділяються передусім не через політико-економічні, а через культурні та цивілізаційні критерії. Цивілізація – певна культурна спільність, яка відрізняє одну спільноту від інших. На нашу думку, держава повинна поступитися своєю міжнародною правосуб'єктністю на користь цивілізації, до якої вона повинна буде завчасно приєднатися. Кожна країна обиратиме собі цивілізацію, виходячи з вищенаведених характеристик тільки її критеріїв. Все це дозволить набагато ефективніше протидіяти як тероризму, так і іншим негативним явищам на міжнародному рівні.

На думку С. Хантінгтона, села, регіони, етнічні групи, народи, релігійні спільноти – всі вони мають свою особливу культуру. Село в Південній Італії за своєю культурою може відрізнятися від такого ж села північної Італії, але при цьому вони залишаються саме італійськими селами, їх не сплутати з німецькими. В свою чергу європейські країни мають спільні культурні риси, які відрізняють їх від китайського чи арабського світу. Західний, арабський чи китайський світ не є частинами більш широкої культурної спільноти, вони є цивілізаціями. Цивілізація – самий широкий рівень культурної ідентичності людини. Наступний рівень складає вже те, що відрізняє рід людський від інших видів живих істот [2, с.34]. Цивілізація має такі спільні характеристики, як мова, історія, релігія, звичаї, правові та інші інститути. Всі ці характеристики повинні бути спільними для членів тієї чи іншої цивілізації, хоча певні несуттєві відмінності можливі в рамках однієї і тієї ж цивілізації. Враховуючи вищевказані характеристики, Україна в переважній своїй частині відноситься саме до слов'яно-православної цивілізації. Цивілізація може бути представлена як сукупністю держав, які входять до однієї цивілізації (наприклад, західна цивілізація складається з європейської та північноамериканської частин, а ісламська – з арабської, турецької), так і окремою державою (наприклад, Японія).

Культурна самоідентифікація людей з певною цивілізацією з часом може змінюватися, а тому і змінюються кордони між цивілізаціями, або вони взагалі зникають. Держави народжуються, розвиваються і зникають набагато раніше, ніж цивілізації, про що свідчить історія людства.

Конфлікти як можливі воєнні, так і терористичні (які частково вже відбуваються) виникають через такі причини:

1) Дуже великі і реальні відмінності між цивілізаціями. Це і культура, історія, мова, традиції, право і найголовніше – релігія. Всі ці чинники є дуже важливими для людей, які належать до певної цивілізації. Вони є фундаментом для існування будь-якої цивілізації. Часто саме під певними релігійними гаслами вчинюються терористичні акти. Хоч насправді це лише прикриття звичайних кримінально-бізнесових інтересів замовників і організаторів терактів, через які вони намагаються збільшити свої капітали.

До відстоювання інтересів певної релігії вони не мають жодного відношення, а використовують її для залучення до своїх лав нових бойовиків і для того, щоб викликати співчуття у представників певної релігії. Під релігійними гаслами також було розв'язано багато кровопролитних війн (війни хрестоносців та ін.). Культурно-релігійні особливості є майже незмінними, на відміну від політико-економічних особливостей, які характерні певним країнам лише невеликий проміжок часу в рамках існування держави, порівняно з культурними особливостями, що склалися протягом багатьох століть.

2) Глобалізація світу відбувається через взаємодію між народами, що, в свою чергу, веде до росту цивілізаційної самосвідомості. Тобто незважаючи на те, що світ глобалізується, представники різних народів намагаються зберегти культурні особливості і це сприяє більш тісному зв'язку між майже культурно однорідними народами в рамках однієї цивілізації. Це призводить до цивілізаційної самосвідомості. Саме вона дозволяє найбільш ефективно протидіяти будь-якій терористичній діяльності, що характерна певній цивілізації.

3) Міжнародний характер тероризму пов'язаний також певною мірою і з розвитком соціально-економічних тенденцій, а саме: нерівномірний розподіл ресурсів, прибутків та багатства, що здійснюється як всередині країни, так і за її межами, а також в рамках міжнародного співтовариства, породжуючи соціальну напругу; прогресуюче загострення проблеми бідності. Це створює умови щодо економічної та соціальної поляризації суспільства; утворення міжнародних центрів концентрації технологій, що призводить до поглиблення різниці у можливостях окремих країн долати економічні кризи; перекладення тягаря екологічних проблем високорозвиненими країнами на держави "третього світу". Все це є характерним у відносинах між західними країнами (США, країни Європи), що користуються всіма благами і іншими країнами, які в основному і створюють всі ці блага тяжкою працею, але майже нічого за це не отримуючи.

Правові системи різних цивілізацій дуже сильно відрізняються, оскільки вони формувалися під впливом різних факторів. В окремій цивілізації, такій як ісламська, на право і її правові норми вирішальним чином впливали і зараз впливають релігія і її догматичні релігійні нор-

ми. В конфуціанській системі право формували традиційні норми, що пов'язані з певною філософією життя народів в рамках цієї цивілізації. В західній цивілізації право виникло і існує до наших часів в основному для захисту прав людини, поваги її честі і гідності. Слов'яно-православна правова система (характерна для України) формувалася під впливом, з одного боку, православних релігійних норм, а з іншого – під впливом захисту прав держави і людини, які є частинами цієї цивілізації. І тому в різних країнах існують різні моделі кримінальних кодексів і антитерористичних законів. Відповідальність за злочин (наприклад, за терористичні акти) в рамках правової системи західної цивілізації буде майже схожою в різних західних країнах на відміну, скажімо, від відповідальності за той же злочин в ісламській правовій системі. Доцільним є, на наш погляд, прийняття в рамках різних цивілізацій модельних кримінальних кодексів і модельних антитерористичних законів. Такі закони враховували б особливості певної цивілізації у протидії тому тероризму, від якого вона потерпає. Це потрібно лише формалізувати, як це зараз вже робить Європейський Союз, що є складовою частиною західної цивілізації. Вони зрозуміли, що ті правові та інші відмінності між європейськими країнами є не такими суттєвими, як ті виклики і загрози, які ставить перед ними сучасний не зовсім безпечний світ, і разом боротися проти проблем і загроз буде доцільніше, ніж кожній країні окремо. До речі, ідея про створення навіть Міжнародного кримінального кодексу вже висловлювалась такими вченими, як Пелла і Сальдана, які підготували проект такого кодексу [4, с.266-277]. Існує проект Всеохоплюючої конвенції по боротьбі з міжнародним тероризмом, яка розроблена представниками Індії [5, с.339], а також проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, розроблений та прийнятий у першому читанні Комісією міжнародного права ООН у 1995 році [6].

У світі існує 13 конвенцій і 3 додаткових протоколи по боротьбі з тероризмом. Україна підтримала і ратифікувала їх, наприклад, Міжнародну конвенцію про боротьбу з бомбовим тероризмом, Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму та ін. В рамках СНД діє "Договір про співробітництво держав-учасниць СНД в боротьбі з тероризмом" від 4 червня

1999 року [7]. Всі міжнародні конвенції, звичайно, мають позитивний ефект у протидії тероризму, але, на нашу думку, більш ефективним засобом було б вироблення і прийняття модельних кримінальних кодексів та антитерористичних законів саме в рамках кожної конкретної цивілізації. Україна остаточно повинна закріпити в своєму національному законодавстві, тобто на національному рівні, що вона є органічною і невід'ємною частиною слов'яно-православної цивілізації шляхом проведення Всеукраїнського референдуму. Таке законодавче закріплення формально зафіксує те, що фактично існує з часів, коли на теперішніх українських землях розселилися слов'яни. І вже після цього Україна повинна разом з іншими країнами спільної для нас цивілізації розробити внутрішньоцивілізаційне модельне антитерористичне законодавство, яке буде найбільш ефективно протидіяти терористичній діяльності, враховуючи її характерні особливості. Україна в цьому процесі зможе грати важливу роль, якщо вона спочатку на національному рівні розробить і вже потім запропонує на рівні всієї цивілізації свої ефективні пропозиції у протидії тероризму. Після прийняття спільного для слов'яно-православної цивілізації модельного антитерористичного законодавства його норми повинні відображатися в національних антитерористичних законодавствах країн, що входять до даної цивілізації. Все це забезпечить найбільш ефективну протидію тероризму.

Як соціальне явище тероризм багатоплановий. Він включає в себе такі основні елементи: екстремістська терористична ідеологія, організовані терористичні мережі, терористична діяльність (вчинення терактів). Рисами тероризму є: 1) тероризм – створення атмосфери страху і жаху як засобів боротьби з існуючим суспільно-політичним ладом, або з метою його знищення; Тероризм – це застосування сили чи погроза її застосуванням слабшої сторони по відношенню до сильнішої. Мета агресії терористів – викликати в суспільстві не тільки стан страху, але також симпатію і подив; 2) тероризм – це одноразово скоєний акт чи серія подібних актів; 3) суб'єкти тероризму взагалі ніякої офіційно встановленої (наприклад, через вибори) влади над соціальним контингентом тієї місцевості, де розгортаються їх дії, не мають; 4) суб'єкти тероризму – фізичні осудні особи, що досягли віку з

якого настає кримінальна відповідальність; 5) тероризм – явище кримінально-правової властивості і насильство при тероризмі має не всезагальне, а локальне застосування [8, с.268-269]. Аналіз такого негативного кримінально-правового явища, як тероризм, дає можливість виділити три основні його характеристики: тероризм заснований на насильстві; має політичні цілі та мотивацію; тероризм спрямовується проти переважаючого за могутністю державного механізму.

Отже, сучасний цивілізаційний підхід до розуміння сутності тероризму дозволяє дійти висновку, що необхідно визнати цивілізацію суб'єктом міжнародного права, визначити її чіткий правовий статус, щоб вона мала правові можливості для більш ефективної протидії тероризму, ніж та система в міжнародному праві, що існує нині. В Україні повинні діяти норми модельного антитерористичного законодавства слов'яно-православної цивілізації, невід'ємною частиною якої є Україна. Невирішені питання між різними цивілізаціями у мирному, хоча і конкурентному, середовищі можуть згодом призвести до значних терористичних конфліктів. Перші так звані "малі війни", якими називають терористичні атаки, вже відбуваються. Майже щодня терактів стає все більше і світ поринає у прірву насильства, яку необхідно спинити. Саме на цивілізаційному, а не на міждержавному, рівні необхідно протидіяти тероризму. Спинити насильство можна через мирний діалог між цивілізаціями і спільно вироблену стратегію протидії тероризму. Такий мирний діалог зможе забезпечити лише така міждержавна організація, як Організація

Об'єднаних Цивілізацій, яку необхідно утворити і наділити певними повноваженнями у сфері протидії міжнародній злочинності, в тому числі і тероризму.

Література

1. *Alexandez V.* The George Washington university conferences on terrorism / V. Alexandez // *Terrorism.* – 1990. – №5. – P. 12-18.

2. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций? [Електронний ресурс] / С. Хантингтон // *Полис.* – 1994. – № 1. – С. 33-48 // Режим доступу: <http://grachev62.narod.ru/hrest/chapt29.htm>.

3. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка. / С. Хантингтон – М. : ООО "Издательство АСТ", 2003. – 603 с.

4. *Тункин Г.И.* Вопросы теории международного права / Г.И. Тункин. – М. : Госюриздат, 1962. – 277 с.

5. *Антипенко В.Ф.* Борьба с современным терроризмом: международно-правовые подходы / В.Ф. Антипенко. – К. : ЮНОНА-М, 2002. – 723 с.

6. *Доклад Комиссии международного права о работе ее 47 сессии 2.05.–21.06.1995г.* / ГА. Официальные отчеты. 50 сессия, Доп. №10(A/50/10). – Нью-Йорк, 1995. – 270 с.

7. *"Договір про співробітництво держав-учасниць СНД в боротьбі з тероризмом"* від 4.06.1999 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.

8. *Емельянов В.П.* Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В.П. Емельянов – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 291 с.

А.Г. Ященко

Современный цивилизационный подход к пониманию сущности терроризма.

Статья раскрывает содержание цивилизационного подхода к пониманию сущности терроризма, что является новизной в уголовном праве.

A.G. Yaschenko

Modern civilization approach to understanding the essence of terrorism.

The article exposes maintenance of civilization approach to comprehension essence of terrorism, what is a new in criminal law.